

3. Гак, В.Г. Беседы о французском слове: из сравнительной лексикологии французского и русского языков / В.Г. Гак. – М.: Комкнига, 2006. – 336 с.
4. Гринев-Гриневиц, С.В. Терминоведение: учебное пособие / С.В. Гринев-Гриневиц. – М.: Академия, 2008. – 302 с.
5. Даниленко, В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
6. Капейко, Т.В. Лексіка-семантычны спосаб тэрмінаўтварэння: манаграфія / Т.В. Капейко. – Магілёў: МДУ, 2007. – 145 с.
7. Кияк, Т.Р. Мотивированность лексических единиц: (Количеств. и качеств. характеристики) / Т.Р. Кияк. – Львов: Вища шк., 1988. – 160 с.
8. Кубрякова, Е.С. Теория номинации и словообразования / Е.С. Кубрякова. – М.: ЛИБРОКОМ, 2016. – 86 с.
9. Суперанская, А.В. Общая терминология: вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 248 с.
10. Трофимович, Т.Г. Типы предметных наименований в языке старорусской деловой письменности: монография / Т.Г. Трофимович. – Минск: БГПУ, 2003. – 223 с.

Т.Р. Багарадава
(аспірант кафедры гісторыі
беларускай літаратуры БДУ)

РОЛЯ ЭКСТРАПАЛЯЦЫІ Ў ЭВАЛЮЦЫІ ВАЕННАЙ ТЭМЫ (НА ПРЫКЛАДЗЕ АПОВЕСЦЕЙ К. ЧОРНАГА, С. ГРАХОЎСКАГА, У. ДАМАШЭВІЧА)

Генезіс аўтара, развіццё кожнай эстэтычнай школы, накірунку адбываюцца з улікам працэсаў асіміляцыі, дэфармацыі і трансфармацыі творчых прынцыпаў, якія былі распрацаваны мастакамі-папярэднікамі. Увасабленне мастацкага вопыту М. Гарэцкага ў айчынным літаратурна-культурным полі знайшло лагічны працяг у выглядзе адлюстравання народнай свядомасці ў мастацкай спадчыне К. Чорнага (1900 – 1944) праз раманы “Сястра” (1927 – 1928), “Зямля” (1928), аповесць “Лявон Бушмар” (1929) і пазнейшыя творы аўтара, заканчваючы недапісанай аповесцю пра вайну “Скіп’ёўскі лес” (1941 – 1944).

Па словах М. Тычыны, “паміж біяграфіяй К. Чорнага і яго творамі цяжка праводзіць прамыя паралелі” [7, с. 11]. У мастацкай спадчыне пісьменніка, прысвечанай ваеннай тэматыцы, выразна адчуваецца багацце вопыту, назапашанага аўтарам у 1920 – 1930-я гг. Трэба заўважыць, што К. Чорны, не маючы пачуццёвага вопыту Вялікай Айчыннай вайны, ствараў ваенныя творы пры дапамозе *экстрапаляцыі* вопыту, набытага ва ўмовах першай сусветнай. У імкненні да філасофскага асэнсавання падзей быцця пісьменнік звяртаўся да гісторыі, што праявілася ў пошуку гістарычных каранёў у біяграфічных дадзеных аўтарскіх герояў. Часам гэтая акалічнасць вяла да пэўнай умоўнасці сюжэта, да скарачэння сюжэтных ліній і фактаграфізму. К. Чорны сваёй творчасцю, прысвечанай

у тым ліку і тэме вайны, адлюстраваяў гістарычны этап адраджэння не толькі нацыі, але і псіхалогіі, свядомасці кожнага чалавека. Л. Гаранін падкрэсліваў літаратурную сувязь аўтара з рускай савецкай класікай (у прыватнасці, М. Горкім), бо асноўныя вехі творчага шляху беларускага майстра слова супалі з гадамі савецкага этапу ў развіцці літаратуры.

У аўтарскім разуменні быццё – макракосм, які складаецца з мікракосмаў – жыццяў асобных людзей. Героі К. Чорнага ў большасці сваёй – жыццялюбывы. Напрыклад, Кастусь Прыбыткоўскі з аповесці “Скіп’ёўскі лес” вельмі тонка і філасафічна ўспрымае межы жыцця і смерці: *Кастусь Прыбыткоўскі ў гэты апошні момант меў адчуванне, падобнае да адчування смертніка, які ведае, што сваёй смерцю ён выратавае тых, хто яму даражэй за ўласнае жыццё* [9, с. 439]. Аўтар умела перадаў канкрэтныя з’явы рэчаіснасці і багацце ўнутранага свету чалавека. У творы прысутнічаюць вельмі дакладныя і падрабязныя апісанні знешніх і ўнутраных якасцей герояў: *Марцін Прыбыткоўскі быў яшчэ зусім малады чалавек, высокі, хударлявы, невялікі ахвотнік да слова і нядаўна жанаты. Жонка яго тады вельмі была падобная да дзяўчынкі. Зусім маладая, вельмі рухавая, нават трапяткая <...>* [9, с. 405]. Кастусь Прыбыткоўскі ўсведамляе нянавіць да ворага, загартоўваючы сябе дзеля змагання. У гэтым бачыцца працяг заходняй класічнай традыцыі адлюстравання ваенных падзей, дзе вайна з’яўляецца натуральным станам для мужчыны. Чалавек – частка народа і чалавецтва, а яго лёс – частка агульнанароднага лёсу. У герояў К. Чорнага асабліва востра праяўляецца пачуццё любові да Радзімы менавіта ў перыяд вайны.

Шлях аўтара ад паэтычнай да псіхалагічнай прозы з’явіўся імкненнем пераадолець схематызм у паказе чалавека. Менавіта таму да праблемы “жывога чалавека” пісьменнік звярнуўся ў сярэдзіне 1920-х гадоў і займаўся ёй да канца жыцця. Найбольш блізкім класіку стаў псіхалагізм Л. Талстога. Паводле прызнання самога пісьменніка, “галоўнае, што мучыць мяне з самых маладых год маіх, гэта пакуты чалавека на зямлі, якія ў нас яшчэ не знішчаны і за знішчэнне якіх мы ўсе цяпер змагаемся” [6, с. 437].

Аповесць “Скіп’ёўскі лес” варта разглядаць як частку вялікага эпічнага палатна, прысвечанага Вялікай Айчыннай вайне. Задума аповесці ўзнікла ў гады вайны паралельна з працай над напісаннем раманаў ваеннай тэматыкі (“Пошукі будучыні”, “Млечны шлях”, “Вялікі дзень”, 1941 – 1944): твор з’яўляецца арганічным працягам трылогіі і падмуркам адлюстравання аўтарскіх пазіцый. Адзнакай сапраўднага рэалізму пісьменнік лічыў *канкрэтна-гістарычны падыход* да з’яў рэчаіснасці, які стаў адным з галоўных крытэрыяў творчасці аўтара. М. Тычына пісаў: “У цэлым пісьменнік настойліва і паслядоўна рухаўся да эпічнага сінтэзу эпохі <...> разам са сваімі сучаснікамі Я. Коласам, Ц. Гартным, М. Гарэцкім, М. Зарэцкім, П. Галавачом і іншымі <...>” [7, с. 97].

К. Чорны вельмі дакладна спалучаў перадачу ўнутраных прычын і жыццёвых з’яў, раскрываў значэнне кожнага чалавека ў гістарычным працэсе; кожны элемент мастацкага апавядання падпарадкоўваецца асноўнай задачы – паказу простага чалавека ва ўмовах мірнага і ваеннага быцця. М. Тычына адзначаў, што пісьменнік імкнуўся “перш за ўсё да філасофска-мастацкага асэнсавання падзей” [7, с. 125]. Філасофскія і маральныя праблемы арганічна выцякаюць са створанай аўтарам сістэмы вобразаў. Над сэнсам быцця, лёсам сваёй краіны думае ўжо сам герой-беларус. Вайна паказана ў тых праявах і рамках, у якіх патрэбна для ілюстрацыі ходу змяненняў у характары героя, акаляючай яго рэчаіснасці. Па словах С. Андраюка, “даследуючы чалавека, глыбока пранікаючы ў яго сутнасць, суадносячы яго з глабальнымі праблемамі чалавечага быцця, Чорны заўжды ішоў ад вельмі рэальнай, ім асабіста пазнанай сацыяльна-бытавой асновы” [2, с. 39].

Душэўная праца, якая адбываецца ў літаратурным героі К. Чорнага, кажа пра аналітызм партрэтнай характарыстыкі кожнай адлюстраванай аўтарам асобы. Дадзеная рыса стала дамінантнай у творах празаіка пра Вялікую Айчынную вайну. Акрамя таго, пісьменнік пачаў бачыць людзей у часе. Такім чынам, аўтар паказаў беларуса не толькі ў сацыяльна-гістарычным, але і ў філасофска-псіхалагічным плане. Пра фармаванне і эвалюцыю светапогляду пісьменніка М. Тычына сказаў наступным чынам: “Чытаючы яго творы ў храналагічнай паслядоўнасці, заўважаеш, як настойліва ішоў ён ад павярхоўнай паэтызацыі рэвалюцыйнага ператварэння свету да больш паглыбленага ідэйна-мастацкага асэнсавання, да ўсебаковага дэталёвага даследавання ўнутранага свету чалавека, да шырэйшага ахопу з’яў і падзей” [8, с. 38].

К. Чорны сваёй творчасцю вызначыў у развіцці нацыянальнай літаратуры цэлую *філасофска-аналітычную плынь*, узняў яе на новую мастацкую ступень, надаў якасці і тэндэнцыі сусветнага значэння і гучання, стварыў уласную мастацкую канцэпцыю народа. У гады вайны гуманістычны пачатак творчасці аўтара і літаратурныя сувязі з мастацкім вопытам М. Горкага праявіліся найбольш поўна: адчуваецца сувязь пісьменніка з чалавецтвам і асабістая адказнасць за яго лёс. Народ і Радзіма – вядучыя часткі творчасці празаіка, а асабістае і народнае – неад’емныя і злітыя. Па словах А. Адамовіча, “працуючы ў канцы вайны над раманамі “Пошукі будучыні”, “Млечны шлях”, “Вялікі дзень” і над апавесцю “Скіп’ёўскі лес”, пісьменнік папярэдзіў у многім аблічча будучай літаратуры пра вайну. К. Чорны быў адным з першых празаікаў, які паказаў фашыста не проста як істоту, што пераканалася ў поспеху ваеннага рабаўніцтва, а як псіхалагічную і маральна спароджаную пэўнымі грамадскімі тэндэнцыямі” [1, с. 51]. Цікавасць беларускай ваеннай прозы да філасофіі быцця і псіхалогіі чалавека была выклікана патрэбай у новым падыходзе да асвятлення ваеннай тэматыкі. Аўтар заклаў падмурак для фармавання традыцый ваеннай прозы, якія атрымалі лагічны працяг у сучаснай беларускай літаратуры ў выглядзе фактаў духоўных

пісьменніцкіх пошукаў, звязаных з аналізам сацыяльнай прыроды чалавека і перспектывы яго будучага існавання.

Лёс С. Грахоўскага (1913 – 2002) складваўся драматычна, што аказала ўплыў на творчасць пісьменніка: быў абвінавачаны пазасудовым органам НКУС у 1937 годзе як “член контррэвалюцыйнай нацыянал-фашысцкай арганізацыі” і за “антысавецкую дзейнасць” на дзесяць гадоў ППК. Аповесць “Ранні снег” (1975) прысвечана падзеям першых пасляваенных гадоў, што адбываліся ў сібірскай сяле і на Беларусі. Галоўны герой Аляксей Буевіч, сутыкаючыся з карнымі органамі ў мірны час, вымушаны паглыбіцца ва ўспаміны пра ваенныя падзеі, апынуўшыся ў сітуацыі непаразумення з боку сістэмы. Экстрапалюючы вопыт, набыты падчас знаходжання ў лагерах, С. Грахоўскі ставіць галоўнага героя ў сітуацыю ўзнаўлення ваеннай рэчаіснасці. Рэтраспекцыя службы сродкам паглыблення ў сацыяльна-гістарычны кантэкст эпохі: *Аляксей сціснуў кулак і прашыпеў: – Вы хоць трохі думайце, што гаворыце. Я выконваю заданне партызанскай брыгады. Райком загадаў улезці ў нямецкую ўправу, даваць не толькі весткі, але і перапраўляць бланкі “аўсвайсаў” і іншых неабходных дакументаў. <...> У нас было моцнае маладзёжнае падполле, а калі гестапа натрапіла на след, на загаду камандавання брыгады я ўліўся ў атрад. Рвалі чыгунку каля Барысава і Смалявіч. У чэрвені 42 года асколкам авіябомбы мне прабіла плячо <...> Вы ніколі не нюхалі пораху, не ведаеце, што такое вайна і акупацыя. Толькі такі і можа паверыць паклёпу нейкага замаскіраванага ворага. Пакажыце мне гэты данос [4].*

На У. Дамашэвіча (1928 – 2014), які не быў непасрэдным удзельнікам ваенных падзей, аказала ўплыў савецкая эстэтыка, аднак станаўленне свядомасці аўтара адбывалася пад час хрушчоўскай “адлігі”, у перыяд змены ідэалагічных устаноў. Мастацкі шлях пісьменніка праходзіць эвалюцыю, першапачатковай прыступкай якой сталі псіхалагічна спрошчаныя патэтычныя творы малой формы. Заканаммерным быў пераход да больш маштабнага жанру аповесці: у 1962 годзе з’яўляецца твор “Між двух агнёў”. Аповесць антаганістычная ў плане паказу маральных якасцей чалавека. Вайна праходзіць праз лёс галоўных герояў, раскрываючы дамінантныя рысы характару: людзі лічылі каштоўным уласнае жыццё, не хацелі прыносіць ахвяру ў імя ідэй сацыялістычнага грамадства. В. Локун адзначала: “Вобраз Лукашыка не новы ў савецкай “ваеннай” прозе. Ён з той жа галерэі, што і Пшанічны (“Жураўліны крык” В. Быкава), Казік Жыгоцкі (дылогія “Партызаны” А. Адамовіча). Усе гэтыя героі тагачаснай крытыкай адназначна залічваліся ў разрад здраднікаў і злачынцаў” [3, с. 344]. Вобраз Лявона Лукашыка драматычны і дынамічны: герой праходзіць праз перыпетыі жыцця, звязаныя з этапамі дзяржаўнай палітыкі (высылка ў Сібір бацькі, ваенныя падзеі, якія перакрэсліваюць сямейнае шчасце, уласнае падзенне). Эвалюцыя пісьменніка праяўляецца ў раскрыцці рэфлексіі галоўнага героя падчас паказу і асэнсавання апошнім ваенных падзей. Савецкага ідэйнага байца з Лявона не атрымалася, бо ён

выказваў сумненні наконт мэтазгоднасці шматлікіх ахвяр у імя перамогі: *Усё скончана. У нас няма чым нават абараняцца, а не толькі наступаць. Вайну мы прайгралі, і з гэтым трэба змірыцца...* [5, с. 139]. Каханне не прыносіць галоўнаму герою задавальнення, бо жонка – поўная духоўная супрацьлегласць, у выніку чаго гармонія адносін пераўвасабляецца ў жорсткую канфрантацыю. Станоўчыя вобразы жонкі Валі Калейнік і камандзіра Бяссмертнага намалюваны ў духу савецкіх ідэалагічных канонаў. Заканаммерная і перадача дзвюх гранічных ліній – маральнага падзення Лявона Лукашыка і ўзыходжання Валі Калейнік.

Асноўныя тэмы твораў У. Дамашэвіча – жыццё сялян Заходняй Беларусі, барацьба супраць нямецкай акупацыі, пасляваенная адбудова, маральныя праблемы ваеннага і пасляваеннага жыцця. Аповесці, прысвечаныя ваеннай тэматыцы, па маральна-этычным напавенні абвостраныя, гранічна трагічныя. Назвы твораў “Між двух агнёў” і “Порахам пахла зямля” (1975) утрымліваюць фразеалагізавана-метафарычны пачатак. Аповесць-хроніка “Порахам пахла зямля” напісана жывой і натуральнай мовай. Мастацкую вартасць маюць старонкі твора, якія праўдзіва адлюстроўваюць жыццё: эпізод, калі Глеб Клімёнак аб’язджае свайго каня, пошукі батарэі на першых вучэннях, першае спатканне з белафінамі, першае раненне. Тым не менш, твор з’яўляецца белетрызаванай хронікай: у ім назіраецца шмат падрабязнасцей, якія не заўсёды апраўданы мастацкім кантэкстам, прысутнічае перагружанасць персанажамі, што часам не рухаюць сюжэт і не ўплываюць на яго развіццё (гэта ў пэўных момантах датычыць і вобразы галоўнага героя – Глеба Клімёнка). Г. Шупенька адзначае: “Шлях галоўнага героя – традыцыйны, у гэтым трэба шукаць нейкіх іншых, чыста мастацкіх формаў паказу жыццёвай гісторыі, расказанай аўтару прататыпам героя <...>” [10, с. 237]. У творы няма вострага канфлікту, які рухае дзеянне, мала фабульнай цікавасці – дадзены факт з’яўляецца тыповым пры адлюстраванні рэчаіснасці шляхам апасродкаванага раскрыцця ваенных калізій. Вядучым у творы павінен з’яўляцца аўтарскі голас, які ўяўляе своеасаблівы падмурак развіцця дзеяння, стварае своеасаблівую атмасферу. Хранікальны аповед аддаляе чытача ад падзейнай канвы твора.

Аповесць У. Дамашэвіча “Кожны чацвёрты” (1983) працягвае тэму жыцця беларусаў на акупаваных тэрыторыях. Аўтар эвалюцыйна і панаватарску вырашае праблему ўзаемадачыннення партызан і мясцовага насельніцтва, раскрываючы і трагічна абвастраючы тэму помсты, распачатую ў айчыннай літаратуры І. Шамякіным. Пісьменнік пераводзіць вырашэнне праблемы ў іншы маральны ракурс; яно набывае ў творы трагічны пачатак, становячыся часткай самасуду і падначальваючыся жывёльнаму інстынкту. Проза пісьменніка вылучаецца зладзённасцю, псіхалагічнай заглыбленасцю, стрыманасцю ў фарбах, жывой мовай.

Такім чынам, пункт погляду пісьменнікаў на ваенныя падзеі, асновай якіх стаў рэалістычны пачатак, нават не пацверджаны непасрэдным жыццёвым вопытам, мае права на існаванне. Такія творы эстэтычна доўгатэрміновыя, бо адлюстроўваюць праўду пра час і чалавечае быццё, якія асэнсоўваюцца з пазіцый народных інтарэсаў і гістарычнай перспектывы. Пастаўленыя ў аповесцях праблемы актуальныя і зладзённыя для свайго часу, бо яны атрымалі выхад у будучае.

Літаратура

1. Адамовіч, А. Літаратура, мы і час: Артыкулы і выступленні / А. Адамовіч. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1979. – 384 с.
2. Андраюк, С.А. Пісьменнікі. Кнігі / С.А. Андраюк. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1997. – 318 с.
3. Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя: у 4 т. / рэдкал.: У.В. Гніламёдаў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Беларуская навука, 2004. – Т. 4, кн. 1: 1966 – 1985 / У.В. Гніламёдаў [і інш.]. – 2004. – 927 с.
4. Грахоўскі, С. Ранні снег / С. Грахоўскі // Электронная бібліятэка RoyalLib.com [Электронны рэсурс]. – 2018. – Рэжым доступу: https://royallib.com/read/grahosksyargey/rann_sneg.html#143360. – Дата доступу: 20.10.2018.
5. Дамашэвіч, У. Выбранае: аповесці і апавяданні / У. Дамашэвіч. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1977. – 367 с.
6. Клейнборт, Л.М. Молодая Белоруссия: Очерк современной белорусской литературы: 1905 – 1928 / Л.М. Клейнборт. – Минск: Белорусское государственное издательство, 1928. – 508 с.
7. Тычына, М. Кузьма Чорны: эвалюцыя мастацкага мыслення / М. Тычына. – Мінск: Беларуская навука, 2004. – 168 с.
8. Тычына, М. Час прозы: літаратурна-крытычныя артыкулы / М. Тычына. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1988. – 206 с.
9. Чорны, К. Збор твораў: у 6 т. / К. Чорны. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1992. – Т. 6: Раманы, аповесці. – 464 с.
10. Шупенька, Г. Прага мастацкасці / Г. Шупенька. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1996. – 461 с.

В.Ю. Бароўка

(прафесар кафедры літаратуры
ВДУ імя П.М. Машэрава)

МЕТАМОЎНЫ РАКУРС У ТВОРАХ ПАЭТАЎ ВІЦЕБШЧЫНЫ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ ХХ – ПАЧАТКУ ХХІ СТАГОДДЗЯ

Б.М. Гаспараў слухна заўважыў, што “інтуітыўны рух моўнага вопыту непадзельны з моўнай рэфлексіяй” [1, с. 17]. Рэфлексія аўтара над моўна-маўленчымі праблемамі імпліцытна заўсёды прысутнічае ў літаратурным творы, паколькі для пісьменніка – мова ёсць будаўнічы матэрыял, сродак вобразнага асваення і адлюстравання свету. Зародкі экспліцытнага выяўлення метамоўнай рэфлесіі ўсходніх славян можна